

SZABÓ JULIANNA

VÁROS ÉS SZABÁLYOZÁS

A TELEPÜLÉSRENDEZÉS HAGYOMÁNYAI ÉS PARADIGMAVÁLTÁSA

- TÉZISEK -

PHD ÉRTEKEZÉS

BME URBANISZTIKA TANSZÉK

2007 OKTÓBER

1. HAGYOMÁNYOK

AZ URBANISZTIKÁBAN ÉS A TELEPÜLÉSRENDEZÉSBEN

Az urbanisztikai gondolkodásban a beavatkozás állandó igénye, azaz a denotatív és a performatív beszédhelyzet elválaszthatatlan keveredése miatt az egyenes vonalú racionális fejlődésnél **jellemzőbb a hagyományok jelenléte, amelyek az urbanisztika fejlődése folyamán a múltból előbukkanó és folyamatosan alakuló tudást egy-egy érték mentén viszik tovább.**

Ez a fajta urbanisztikai hagyomány egyszerre tükrözi a létező városról való reális tudást, az ideális városról való elképzeléseket, és a létezőtől az ideális városhoz vezető út, a beavatkozás, mint társadalomtechnika kívánatos eszközeit. Az egyes hagyományok a városról való gondolkodásmódnak egyfajta önmagában koherens irányát jelentik, amely a többivel párhuzamos fejlődésre képesek.

A településrendezés értékrendszere az urbanisztikában általánosan, vagy a településtervezésben értelmezhető értékrendszerektől felismerhetően különböznek. Ez lehetővé teszi, hogy az urbanisztika történeti-tartalmi hagyományait egy specifikusan rendezési logikával definiáljuk, amely négy tartalmi hagyományt:

- **az építészeti-esztétikai hagyományt,**
- **a közterületalakítás hagyományát,**
- **a zónák hagyományát** illetve
- **a rendszerszerű hagyományt**

különbözteti meg.

az esztétika problémájáról

Posztmodern gondolkodásunkban a szépség sem abszolút, az új, sok tekintetben még kidolgozandó városesztétikai követelmények eredője a városfogyasztó közönség. **A városi szépség fogalmának tágulása részben megteremtette a lehetőséget egy szabályozási jellegű technika értelmezésére a városesztétikán belül.** Az esztétikai megítélésben szükséges, az építészeti tervezésben használtól eltérő, szabályozási jellegű fogalomtár részben már kialakult, ez azonban a rendezési gyakorlatban máig bizonytalan kapcsolatban áll az egyes elemek – épületek – esztétikájára vonatkozó hagyományos követelményekkel. **Így az új esztétikai normák kidolgozásában és érvényesítésében a tervezés mellett olyan szabályozási társadalomtechnikákra van szükség, amelyek alkalmasak a társadalom szépség-igényének megjelenítésére.**

a határok problémájáról

A város fejlődési jelenségei akár szegmenseikben, akár egymásra hatásukban egyre kevésbé felelnek meg a közigazgatás és a településtervezés hagyományos téri lehatároltságának, hierarchiájának. A rendezési tervek a tér újabb, mesterséges rétegét jelentik, amely szakadásos jellegével mérhető gazdasági és társadalmi károkat okoz, elsősorban a határok mentén. **A tervezés hagyományos euklideszi térfelfogása helyett a rendezésnek egy olyan térbeli viszonyrendszereket tükröző szabályozási módszerre van szüksége, amely a települési tér aktuális deformációját követni tudja.** A szabályozási jellegű eszközök jelentősége a határok problémáinak megoldásában éppen az lehet, hogy ezekkel a térbeli összefüggések sokkal változatosabb skálája írható le, mind az összefüggések geometriáját, mind léptékét, mint időbeli változékonyságát illetően. **A szabályozás, mint társadalomtechnika logikája biztosíthatja, hogy minden problematika a neki megfelelő geometriai, léptékű és távlatú szabályozási körökbe illeszkedhet.**

a legitimáció problémájáról

A helyi közösségek felbomlásával, az életmód globális átalakulásával a tervezés legitimációja megrendült, amelyet a participációs eszközök bevonása sem tud maradéktalanul helyreállítani a tervezési jellegű folyamatok keretein belül. A rendezés legitimációját csak egy komplex, a hagyományos képviselői és a közösségi tervezés participációs eszközein kívül egy széles korporatív eszközrendszert is integráló szabályozási technika állíthatja helyre.

8. A TERVEZÉS ÉS A SZABÁLYOZÁS,

MINT TÁRSADALOMTECHNIKA A TELEPÜLÉSRENDEZÉSBEN

A tervezés és szabályozás, mint társadalomtechnika jellegzetességeinek összevetéséből általánosan következik, hogy **a szabályozás sokkal alkalmasabb eszköz a város belső, integráns irányítására, mint a tervezési jellegű eszközök, hiszen szereplőit, hatókörét, legitimitását, térbeni és időbeli folyamatosságát, belső struktúráját tekintve a komplex városi valóság hűbb, részletesebb és hatékonyabb leképezésére képes.**

A rendezési hagyományban a szabályozási jellegű funkciók a liberális állam- illetve közigazgatás-elméletre, a tervezési jellegű technikák az építészeti tervezésre, illetve a gazdasági tervezés elméleteire vezethetők vissza. **A mai településrendezési rendszerek kodifikációja során a hatvanas-hetvenes években a liberális szabályozási alapokra épülő rendszerekben egyre nagyobb súllyal jelentek meg tervezési jellegű metodikák, amelyek máig meghatározzák a településrendezés jogi környezetét és gyakorlatát.**

A központi tervezési rendszerek elhalásával és a városi környezet alapvető átalakulásával mind több konfliktusterület mutatja a tervezési jellegű rendezési gyakorlat alkalmatlanságát. Ezek közül három lényeges problémakör **a városi esztétikum, a határok problémája** illetve **a településrendezési tevékenység általános legitimitása.**

A városi valóság átalakulásának megatrendjei azt vetítik előre, hogy a településrendezés folyamata szabályozási rendszerre alakulhat át, pontosabban a városirányítás szabályozásának egy elemévé, részrendszerévé válhat.

2. AZ ÉPÍTÉSZETI–ESZTÉTIKAI HAGYOMÁNY

a város szépségének, kellemességének igényét, változó felfogását, az ezt szolgáló eszközöket tartalmazza.

A város formáinak esztétikai-építészeti követelményei a teoretikus gondolkodásban a reneszánszra nyúlnak vissza, amely az építészeti tervezés teóriájához kapcsolva megteremtette a **városnak, mint kerek, szerkesztett, formált műnek** az igényét. A perspektíva felfedezése és a reneszánsz városteorikusok munkássága rendező elvvel szolgált a belső városkép feljavításához is, de a városépítészetben az alkotó művész ideálja győzedelmeskedett a szabályozás jellegű beavatkozások felett. A barokk városátalakításai ezen az építészeti gondolkodáson keresztül létrehozták azokat a **szerkesztési egységeket**, amelyek a városépítésnek és a szabályozásnak is évszázadokon keresztül toposzai maradtak, mint **a barokk tengely, a palota és a hozzá tartozó tér együttese, illetve a tömegkompozíció.** A tömegkompozíció leegyszerűsített városábrázolásainak közvetítésére létrejött a várostervezés két fontos eszköze, **a beépítési terv és a modell**, amelyek eszköz voltukon túl is meghatározták a városformáról való gondolkodást és az esztétikai városszabályozás alapelemeit.

A 19. századra a barokk korból származó, megmerevedett formálási és szabályozási eszköztár fellazításában Camillo Sitte munkássága vált ki, aki esztétikai értelmezésében visszatért a belátható, érzékelhető városi lépték építészeti formálásához. A szabályozásban a 20. század elején így elvált **a közvetlen környezet esztétikai szabályozása**, amelynek megítélése elsősorban az építészeti kompozíció analógiájára történt, a nagyobb városi összefüggések szabályozásától, amelyben egyre nagyobb hangsúlyt kapott a területi egységek és a hálózatok logikája. A városi tér egységes látásmódját a városszabályozás csak Kevin Lynch kutatásai nyomán, az 1960-as években nyerte vissza, a teljes városszerkezetre kiterjedő elemzésekkel. A Lynch által bevezetett pontszerű, vonalszerű és területi térelemek módot adtak a városszabályozás három irányba vált metodológiájának újraegyesítésére, a komplex szabályozási következmények megértésére. Ugyanakkor a **percepciós kutatások** bevezetése a városelectzésbe relativizálta a városforma akadémikus, építészeti elveken nyugvó értékelését és megingatta az építészet kizárólagos szerepét ezen a terepen.

3. A KÖZTERÜLET-ALAKÍTÁS HAGYOMÁNYA

szabad terek közterületté formálódását s az ebből következő feladatok és szerepvállalás alapján a közösség területein való beavatkozás céljait és metodológiáját írja le.

A középkor településein sem használati, sem építészeti, de tulajdonjogi értelemben sem beszélhetünk mai értelemben közterületekről, pusztán ennek ősről, az épületek, **telkek között kimaradó szabad területek** rendszeréről. Ezek a szabad területek a városok sűrűsödésével a 18. századig egyre szűkebbé, zsúfoltabbá váltak, a város számos funkcióját magukba fogadva. A 18. században a kialakuló polgárság **a nyilvános viselkedés megváltozó normáival** összefüggésben új igényekkel lép fel a közterületek használatában is, amelynek eredménye a 19. század **közterületeinek funkcionális differenciálódása**, a közterületek komfortosítására, építészeti alakítására feltámadó igény. A 19. században új értelmezést nyer a városok önkormányzatisága, közigazgatási szerepe, a közterületeken való beavatkozás kötelezettsége, amelynek segítségével új műszaki megoldások, a közösség és a magán fejlesztés együttműködésére szolgáló jogi, közigazgatási, szabályozási eszközök is kialakulnak: **megszületik a közterület mai fogalma.**

A magán és a közösségi szféra szétválasztását a városi térben a településrendezés ősi eszköze, a **szabályozási vonal** jelenítette meg, amelyre a magán és közösségi szereplők interakcióinak számos szabályozási eszköze felépül. A szabályozási vonal egyértelműségén alapuló városszabályozás **természetes építészeti közege a városias, zárt sorú beépítés** volt, de a szabályozási vonal egyértelműségének korántsem feleltethető meg a közterületek és a magán területek elválasztásának építészeti formálása. Különösen a rurális településeken, de a városokban is az **átmeneti, filter terek** rendszerének egy sokkal differenciáltabb rendszere, értelmezése figyelhető meg.

A modernista építészet és a közösségi lakásépítés gyakorlatában szakított az utcai homlokzatvonal elvével és a szabályozási vonal eszközével is. A beépítés meghatározása az építészeti tervezés kérdésévé vált, szabályozási vonal először elvált a beépítési vonaltól, később szinte elhalt. Az **új típusú, sok szempontból problémás közterületek** kritikája a hetvenes-nyolcvanas évekre a közterületek reneszánszához vezetett. A valóságban egyszerre figyelhetjük meg városi köztereink és „kvázi” köztereink egy részének felértékelődését más közterületi elemek elszegényedésével. A városépítész, de az ingatlanfejlesztés is a közterületek új értelmezését keresi, amely a városi térrendszer egy sokkal rétegzettebb, gazdagabb rendszerét veszi célba.

	TERVEZÉS	SZABÁLYOZÁS
CÉLJA	cselekvési koherencia és hatékonyság egy konkrét állapot elérése érdekében	a rendszer létét és jól-létét veszélyeztető cselekvés megakadályozása
GYÖKEREI	az egyéni tervezés módszertanának kiterjesztése a társadalmi cselekvésre	átláthatatlan társadalmi viszonyok irányításának szüksége, kisközösségek önszabályozó hagyományai
SZEREPLŐI	a tervező, irányító elkülönült szerepe a szaktudás és a hatalom alapján	számtalan elkülönült érdekű és cselekvésű aktor, az „érintettek” változó köre
MEGCÉLZOTT HATÁSA	lezárt, teljes, tökéletes új valóság és az ahhoz vezető egyetlen lehetséges folyamat létrehozása	a meglévő folyamatok javítása a hatékony beavatkozás küszöbéig
LEGITIMITÁSA	a tervező kiemelt szerepe kérdések, értékek, ítéletek meghatározásában	Az érintettek közösségének valós világú, a kommunikatív etika alapján kialakított értékrendszere
FOLYAMATOSSÁGA	ciklikus, önmagába visszatérő és újrakezdődő körök ismétlődése	kezdet és vég nélküli folyamatosság, amely ugyanakkor időben léptékfüggetlen
BELSŐ STRUKTÚRÁJA	zárt, monolitikus, hierarchikus szerkezet, folyamatosan előrehaladó folyamat	a nagyságukat tekintve léptékfüggetlen szabályozási körök belső, változó és változatos jellegű kapcsolódásaiából kialakult szövedék
PARADIGMAVÁLTÁSAI	általában a rendszeren kívüli okra visszavezethető, a tervező paradigmaváltásához köthető	a környezet változásainak hatására a szabályozási körök egyirányú viselkedése, összehangolódása, integrálódása alapján kiváltott „hálóregések”

7. A TERVEZÉS ÉS A SZABÁLYOZÁS, MINT KÉT ELTÉRŐ TÁRSADALOMTECHNIKA

A történeti társadalmakban számtalan olyan **társadalomtechnika** alakult ki, amely az egyének befolyásolását szolgálja annak érdekében, hogy döntéseikben ne csak a közvetlen egyéni szükségletek döntsenek.

A tervezés illetve a szabályozás ősi társadalomtechnikájának tudományos felismerése, kidolgozása a 19-20. századhoz köthető. **Az urbanisztika rendezési hagyományát különösképp meghatározza a tervezés és a szabályozás, mint a társadalomirányítás versengő, időnként együttműködő módszertanainak, társadalomtechnikájának összefonódása és ellentmondása.**

A tervezés és a szabályozás eltérései megragadhatók a két társadalomtechnika

- **céljaiban,**
- **gyökereiben,**
- **szereplőiben,**
- **megcélzott hatásában,**
- **legitimitásában,**
- **folyamatosságában,**
- **belső struktúrájában és**
- **paradigmaváltásaik jellegében:**

4. A ZÓNÁK HAGYOMÁNYA

a város valamilyen szempontból homogén területekre osztásának elméletére, a körülhatárolható homogén területek létrehozásának tudományára épül.

Az övezetes városszabályozás kialakulása részben a 19. század gyors urbanizációjára és ezzel párhuzamosan az iparosodás városi környezeti ártalmaira, részben pedig a város növekedésében a **különböző beépítési formák** (városépítési hagyományok) egymás mellett élésére vezethető vissza. A fejlődő városszabályozási eszköznek teoretikus megalapozásul szolgálhattak mindazok a **városgazdasági, városföldrajzi, városszociológiai elméletek**, amelyek a városon belül – statisztikai-empirikus vagy matematikai-modellezési alapon – **homogén tulajdonságokkal** (földjáradékkal, társadalmi összetétellel, használatlaltal) **jellemezhető területek** jelenlétét feltételezték. A homogén zónák feltételezése, amely részben a matematikai modellek geometriai alapozásából, részben a felvett adatok térleírásának egyszerűsítéséből fakadt, olyan erős volt, hogy a városmodellekről szóló urbanisztikai diskurzus évtizedeken keresztül csak a zónák elrendeződésének mintái – zónás, szektoros vagy többmagvú – körül forgott, de a lehatárolt övezetek diszkreditását nem kérdőjelezte meg.

A **funkcionális zoning** legjelentősebb elméleti megtámogatása azonban nem a leíró várostudományok köréből érkezett, hanem az ideális városelképzelések világából. A modern építészet funkciókra bontott városideája egybevágott a 19. század végének gyakorlati városigazgatási technikájával, és az övezeti szabályozás elsőpró győzelmét eredményezte. A leegyszerűsített, monofunkcionális területek, amelyeket a közlekedés hierarchizált hálózata fűz össze, megfelelt a modern szemlélet „szerkezetet kereső, felismerő, kiemelő törekvésé”-nek, ugyanakkor a teljes város tervezési igényének.

Az övezetes várostervezés gyakorlatát a hatvanas évektől erős városelméleti kritika érte, elsősorban a városi szövet interakciós felületének elszegényítéséért. Ennek hatására a tervezési rendszerek továbbfejlesztésében **az övezetek funkcionális tisztasága csökkent**. Megjelentek, és egyre nagyobb jelentőségre tettek szert a városban funkcionálisan nem besorolható fejlesztések, vagy éppen a fejlesztésekre váró „fehér foltok”: míg a tervezett ideális állapotról való kijelentések a tervben elbizonytalanodnak, gyengülnek, addig egyre nagyobb tért követelnek maguknak az eljárásjogi, fejlesztés-technikai kívánalmak, amelyeknek az övezeti szabályozások csak részben tudnak megfelelni.

5. A RENDSZERELVŰ HAGYOMÁNY

a város működésének értelmezésére irányul, s a megfigyelt működés megértése és értelmezése mellett elméleti alapot nyújt a beavatkozások mikéntjéhez.

Az urbanisztika rendszerszerű megközelítései a város, mint egész megragadását szolgálták. A városi forma feltérképezésén túl a város belső felépülésének törvényszerűségeire, kialakulására, működésére kérdeztek rá, alkalmat adva a városba való beavatkozás módszertanának is meghatározására.

A városra vonatkozó párhuzam sokáig **analógiák** formáját öltötte, amelynek alapja lehetett kozmológia, társadalmi ideál, építészeti előkép, a városszabályozás gondolati hagyományában különösen **mechanikus szerkezet vagy organikus szerkezet**. A mechanikus várost egészének és részeinek szabatos megkülönböztethetősége, funkcionalitása határozza meg. A város, mint gép kérdez rá először a város működésére, egységes és célirányos rendszernek tekintve azt, lehetőséget ad a városnak mint szerkezetnek mérnöki tervezésére. A gép képe egyértelműen a szerkezettől elkülönült irányítást feltételez. Az **organikus növényi analógiák** kérdése a belső növekedés, az anyagcseré és a minőségi változás problémáját vetették fel. A **zoomorf analógiák** a rendszer belső morfológiáját, működését határozták meg, amelynek részeit, mint elkülönült, de egymással kölcsönhatásban működő egységeket látjuk, erre alapozva szilárdult meg a hierarchikus városfelfogás. Az irányítás értelmezésében nagy jelentőségű volt a külső alkotó helyett a belső központ feltételezése.

A matematikai modellek az elemzés hatóterületének pontos kijelölését, később pedig az adott kutatási problémákhoz konstruálható eszközt adták. Egyik használatuk a meglévő városi rendszerek elemzése volt, mint például a városban jelenlévő **stabil gráf jellegű struktúrák**: a sugaras-körgyűrűs, illetve az ortogonális hálós úthálózat összehasonlítása. A város statikus és dinamikus jelenségeinek összefüggéseire, az egésznek, mint szerkezetnek működésére irányították a figyelmet, a szabályozás értelmezési körét a fizikai környezetten kívülre tárgyítva. A **dinamikus háló** a városelméletben a tér új, a valós tértől elvonatkoztatott értelmezéseit tették szükségessé megkérdőjelezve a globalizálódo településhálózatban a pusztán téri meghatározottságú szabályozás létjogosultságát.

A matematikai másik alkalmazása a meglévő jelenségek modellezésével azok további alakulásának szimulációja lehet. A **rendszerelmélet urbanisztikai értelmezésével** a gyakorlatban kevésbé jutottunk közelebb a város, mint valós rendszer hatékony ismeretéhez, azonban a városszabályozás alapvető fogalmai: a **rendezettség, az egységesség, a komplexitás, a szabályozás és a vezérlés** értelmeződtek újra.

6. A RENDEZÉS HAGYOMÁNYA

alapjait nem az urbanisztikai, hanem a jogi és közigazgatási tudás és környezet alakítja ki. Ennek megfelelően a településrendezés történeti-tartalmi hagyományai a városrendezési hagyomány formálásában válnak valós településrendezési eszközrendszerekké.

A rendezés hagyománya az urbanisztika tartalmi hagyományai mellett egy **elkülönült saját metodológiai hagyomány**, amelynek alapja nem a városról felhalmozott tudások és elképzelések, hanem a társadalomtechnikák általánosan elfogadott módszertana szerint alakul, szoros összefüggésben a fennálló hatalmi struktúrákkal, felhalmozási rendszerekkel.

A jog szerepe a rendezési hagyományban elkülönült szempontokat, mint például a **méltányosság** és a **normativitás** is felvet, amelyek esetenként konfliktusba kerülhetnek a tervezés hagyományos értékeivel.

A rendezés hagyománya a 19. századra vezethető vissza, amikor kialakult annak **három feltétele**: a nagyszámú magáningatlanon alapuló, sokszereplős, profitorientált módon működő **ingatlanpiac**, a piaci folyamatok torzítását kiigazítani kívánó **várospolitiká**, mint közpolitika, és az ezt képviselő, a kor széles eszközrendszerét birtokló **városi „köz”** intézményeivel és közhatalmi jogosítványokkal. A 20. század első felében a települések rendezése, ennek érdekében az építési tevékenység korlátok közé szorítása **elkülönült közcéllá** vált.

A rendezés hagyományában **a tervezési** (az építész tervezés hagyományain alapuló) **és a szabályozási** (elsősorban jogi-közigazgatási technikákon alapuló) **eszközök folyamatos keveredése** figyelhető meg, azonban **a különböző történeti és társadalmi helyzetekben az eszközök hangsúlya változott**. A 19. század nagy város-átalakításait a kétféle eszköz hatékony egyensúlya jellemezte. A 20. század elején a szabályozási gondolat kiterjedését látjuk, de a totalitáriánus rendszerekkel hamarosan előtérbe kerültek a tervezési módszerek. A század második felében kodifikálódo településrendezési rendszerek jogi-közigazgatási keretben erős tervezési jellegű elemeket tartalmaztak. A nyolcvanas évektől az urbanisztika egy új egyensúly elérésére törekszik, amelynek terepe nem az egész város, hanem az egyes beavatkozások rendszere.

